

KENDİSİNİ DEVLETİNE ADAMIŞ BİR CONSULÜN HALKINA SESLENİŞİ

Ü. Fafo TELATAR*

Öz

Bu çalışmada Romalı tarihçi Sallustius Crispus'un Historiae adlı yapıtının içinde yer alan consul Cotta'nın Roma halkına verdiği ve amacına ulaşan söylevi incelenmiştir. Cotta'nın ikna edici söylevinin yapısı ve söylevde öne çıkardığı unsurlar belirlemeye çalışılmıştır. Bu amaçla söylev filolojik (tarihsel, retoriksel) açıdan değerlendirilmiştir. Tarihsel olarak: Cotta'nın en yüksek kamu görevi olan consullük makamına gelmeden önceki askeri ve devlet hizmetleri kısaca anlatılmış, söylevin amacını belirtebilmek için, o dönemdeki siyasal ve politik duruma değinilmiştir. Retoriksel olarak: Söylevin yapısı, ifade biçimi belirlenmiştir. Çalışmanın sonuna, çalışmayı daha anlaşılır kılmak için söylevin Latince'den Türkçeye çevirisi eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sallustius, Historiae, Cotta, consul

Abstract

The Speech of Consul Who Dedicated Himself to State

In this study, the successful speech of Cotta to Roman people in Historiae of Sallust's was examined. We focused on the structure of this persuasive speech and its outstanding elements. For this purpose we analyzed the speech philologically (historically, rhetorically). Historically: Cotta's character and behavior in military and public service before consulship was narrated shortly and to imply his speech's aim, the social and political situations at Cotta's days were mentioned. Rhetorically: The structure of his speech and the explicandum were determined. To ensure the study more intelligible, the Turkish translation of Cotta's speech from Latin was added.

Keywords: Sallustius, Historiae, Cotta, consul

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Gaius Aurelius Cotta, hem asker olarak Roma'nın dış güçlerle mücadelesinde başarılı işleriyle hem de Roma'nın iç siyasetinde adından söz ettirmiştir. İ.Ö. 124 yılında doğan Cotta, gençlik yıllarında hatip olarak ün kazanmıştır. Ünlü bir hatipken¹ girmiş olduğu askeri alanda, ilk başarısını Quintus Servilius Caepio²'ya karşı Arausio savaşında³ göstermiştir. İ.Ö. 102 yılında Marius'un yanında yer almış, Germen güçlerini bozguna uğratmıştır. Bu başarısından sonra Aequae Sextiae savaşına⁴ katılmış, Teutonlar'ı kesin bir şekilde bozguna uğratmıştır. İ.Ö. 97 yılında Hispania'da Titus Didius'a⁵ hizmet etmiştir. İ.Ö. 97 yılında Gallia Cisalpina'da *quaestor*luk görevinde bulunmuştur. Marcus Livius Drusus'un⁶ öldürülmesinin (İ.Ö. 91) ardından Cotta, halk *tribun*luğu görevine aday olmuş ancak adaylığı reddedilince birkaç ay içinde kendi isteğiyle Roma'dan⁷ ayrılmıştır.

-
- ¹ M. Drusus, Sulpicius Rufus, Q. Varius Hybrida, C. Curio Cn. Pompeius'dan oluşan genç hatiplerden oluşan gruba katılmıştır. Cicero onu çok etkili ve incelikli konuşan bir hatip olarak nitelemiştir. O dönemde söylevleriyle adından söz ettirmiştir. İfade biçiminde sadelik vardır, coşkunun sınırı iyi ayarlanmıştır, ifadeler sanki sakin izlenimi uyandırır. Felsefeye de ilgi duymuştur. Cicero *de oratore* ve *de natura deorum* adlı felsefi yapıtlarında onu konuşturmuştur.
  - ² Romalı komutan ve devlet adamıdır. M.Ö. 106 yılında *consullük* 105 yılında Gallia Cisalpina'da *proconsullük* görevinde bulunmuştur.
  - ³ M.Ö. 105 yılında Arausio savaşında, Caepio'nun önderliğindeyken, Caepio o dönemim *consulü* Mallius Maximus'tan yardım istemediği için Roma orduları Germenler karşısında bozguna uğramıştır.
  - ⁴ M.Ö. 102 yılında Gaius Marius komutasındaki Romalılar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan ve Tuna nehrini geçerek Alp dağlarına gelen Germen kavimleri Teutonların ve Ambronların ordularını bozguna uğratmışlardır. Marius savaşta dikkatli davranarak başarı kazanmıştır. Plutarkhos (*Marius*, X, 5-6) Germen kavimleriyle yapılan bu savaştan söz etmiştir.
  - ⁵ Didius ilk kamu görevini halk *tribunu* olarak İ.Ö. 103 yılında yapmıştır. İki yıl sonra *praetor* seçilmiş, bu görevdeyken Makedonia'da savaşmıştır, dönüşünde zafer töreni kutlamıştır. İ.Ö. 98 yılında *consullük* görevindeyken *lex Caecilia Didia* yasasını çıkarmıştır. (bk. Cicero, *Philippicae Söylevleri* V, 8, G. Özak Türk, Öteki Yayınları, Ekim, 1998). Ardından *proconsul* olarak Hispania'da görev almış, Sertorius da ona askeri *tribun* olarak hizmet etmiştir. Adına para da bastırılmıştır.
  - ⁶ *Quaestor*luk ve *aedilis* görevlerinde bulunduktan sonra İ.Ö. 91 yılında Crassus'un ve Scaurus'un desteğiyle halk temsilcisi olmuştur. Önemli politik sorunlara çözüm getirmeyi amaçlamıştır: Atlı sınıftan üç yüz kişinin senato üyesi olarak senatoda yer alması, toprak dağıtımı ve koloni kurma işinin ele alınması, müttefiklere vatandaşlık hakkı verilmesi konularını senatoya sunmuştur.
  - ⁷ İ.Ö. 90 yılında sınıflar arasındaki uçurumu gidermeye çalışan, İtaliadaki müttefiklere vatandaşlık hakkı vermeyi vaat eden Drusus'u destekleyenlerin cezalandırılmasına yönelik olarak İ.Ö. 90 yılı halk temsilcisi Varius tarafından önerilen ve kabul olan yasa. Roma halkına karşı silahlananlara yardım edenlerin ve onlara maddi ve manevi destek olanların suçlu sayılmasına ilişkin *lex Varia de Maiestate* yasası. Ancak yasayı öneren Varius Hybrida'nın kendisi de bu yasa gereği sürgüne gitmek zorunda kalmıştır.

İ.Ö. 86 yılında Marius ve Cornelius Cinna *consul* olmuşlardı. Marius'un kısa bir süre sonra ölümünün ardından Cinna'nın yönetiminde, Roma'nın iç siyaseti çalkantılıdır. Cinna'nın yönetiminden hoşnut olmayanlar doğuya, Sulla'nın yanına gittikleri için Cinna Roma'da kalan kendi yandaşlarının desteğiyle artarda üç yıl *consul* seçilmiştir, ancak İ.Ö. 84 yılında öldürülmüştür. Bu dönemde Cotta, ortamı yatıştırmak istediye de Sulla doğudan dönünce İ.Ö. 83 yılında Hispania'ya gitmek zorunda kalmıştır⁸. Bir yetkisi olmasa da orada Marius ve halkı savunanları temsil etmeye çalışmıştır. Sulla karşıtı, Marius ve halktan yana olduğunu açık açık söylemiştir. Sulla yanlılarının her tarafta etkin olduğu İ.Ö. 82 yılının sonuna dek Roma'ya dönmemiştir. Sulla'nın isteğiyle Roma'ya döndüğü yıl *pontifex*lik görevini üstlenmiştir⁹.

Roma'da İ.Ö. 78 yılı *consulü* Aemilius Lepidus, diktatör Sulla'nın kurmuş olduğu yeni düzene karşı çıkmıştır. Lepidus, Sulla'nın kaldırmış olduğu, devletin halka buğday dağıtım işini yeniden başlatabilmek, Sulla zamanında sürgüne gönderilmiş olanların geri çağırılabilmesini ve mallarına el konanların mallarının geri verilebilmesini sağlamak için senatoya yasa önerisi sunmuştur. Lepidus'un bu tutumu Roma'da çeşitli kesimlerde huzursuzluğa ve karışıklıklara neden olmuş, hatta İ.Ö. 77 yılı seçimleri de yapılamamıştır. İç karışıklıkların yanı sıra, Roma dışında Hispania'da Sertorius'a karşı savaş¹⁰, Italia'da köle Spartacus'un ayaklanması, Roma'da tahıl fiyatlarının sadece yükselmesine neden olmamış, tahıl kıtlığına da yol açmıştır. Halk, bu olan bitenlerden dolayı huzursuzdur ve ayaklanmaya hazır hale gelmiştir.

Bu dönemde Cotta, *magnus* ünvanıyla selamlanan Sulla tarafından sürgünden çağırılmış ve 75 yılında L. Octavius ile birlikte *consul* olmuştur¹¹. *Consullüğünde* halk *tribun*larının daha üst görevlere yükselebilmelerine olanak veren bir yasayı¹² geçirmeyi başardıysa da Cotta'nın *consul* olduğu yıl Roma'nın içte ve dışta düşmüş olduğu durumlar gitgide daha tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Sınıflar arasındaki uçurum giderek açılmış, halk yoksulluğa ve açlığa dayanamayacak düzeye gelmiştir. Bu durum Cotta'yı ve iş arkadaşını sorunlara çözüm bulmaya ve sıkıntıları gidermeye çalışmaya

⁸ Sulla yönetiminin baskısından kaçan Romalı yöneticiler Hispania'da Sertorius ile işbirliği yaparak Roma'ya başkaldırıyorlardı (İ.Ö. 80-72) . Kimi zaman da üstünlük kazanarak Roma'yı zor duruma sokuyorlardı.

⁹ Cicero, *Tanrıların Doğası*, I, XXII, 61; III, II,1.

¹⁰ İ.Ö. 80-72.

¹¹ Macer, halka hitaben yaptığı konuşmasında (Sallustius, *Historiae, Oratio Macri*, 8) onun *ex factione media consul* (orta sınıfın *consulü*) olduğunu söylemiştir.

¹² *lex Aurelia de tribunicia potestate*

yöneltmiştir. Cotta yas giysileri giyerek içinde buldukları acıklı durumun nedenlerini hitabet yeteneğini de kullanarak halka açıklamış, onlardan olup bitenler karşısında sakin olmalarını istemiştir.

Cotta *consulluk* görevi sırasında (İ.Ö. 75) halkın karşısında verdiği bu söylevi biçimsel olarak dört bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde yaşamının zorluklarla dolu olduğunu ancak üstesinden geldiğini ifade ederken kendinin nasıl bir yapıya ve karaktere sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Söylevinin ilk tümcesine *multa pericula.....adversa* (pek çok değişken tehlike) sözcükleriyle başlayarak tehlikeyi vurgulayabilmek için tehlike sözcüğünü öne çıkarmakla kalmamış, sözcüğü sıfatlarla güçlendirmiştir. Hemen ardından asıl amacına geçmiş, dinleyicisi üzerinde etkili olabilmeye ve onları ikna etmeye yönelmiştir. Cotta'nın böyle bir çabaya sahip olması yerindedir. Çünkü Aristoteles *Rhetorica* adlı yapıtıda (I, 2,3) ikna etmede etkili olan yöntemlerden söz etmiş, konuya şöyle bir açıklama getirmiştir: Söylenen sözde üç tür inandırma biçimi vardır. Bizim için bu noktada Aristoteles'nin anlatılarından ilk ikisi önemlidir; ilki konuşmacının kişisel karakterini ortaya koyması, ikincisi konuşmayla dinleyicinin belli bir ruh haline sokulması. Cotta da belirttiği sıkıntılarının çok zorlu da olsa üstesinden geldiğini söyleyerek kendisini söylevin başında halkına yılmaz biri olarak sunmuştur. Söylevin ilk bölümünün son cümlelerinde kendisinin halkın sayesinde *consullük* makamına ulaştığını söyleyerek halkı yüceltmıştır. Ayrıca kendisine yapılanların değerini bildiğini ve hiç unutmayacağını, eğer tersi olursa halkının vereceği her türlü cezaya hiç karşı çıkmadan boyun eğeceğini belirtmiştir. Böylece birinci bölümde kendisini yılmaz, kadirşinas, bir o kadar da alçak gönüllü, halkını ise etkili ve güçlü olarak sunmuştur. Bu bölümde Cotta, güçlü ve halkına değer veren bir önderin liderliğinde yani kendi liderliğinde sıkıntıların aşılacağı hissini halkında uyandırmak istemiştir. Öte yandan Cotta, konuşmasının bu bölümünde kendi özel durumundan söz ederken aslında geneli ima etmekle, çok net olmasa da mantıksal bir ikna yöntemi, *inductio*'yu kullanarak halkı ile birlikte sıkıntıları aşacaklarına olan inancını söylevin ilk bölümünde dile getirmiştir.

Söylevin ikinci bölümüne de yine kendi sıkıntılı durumundan söz ederek kendinin nasıl bir karaktere sahip olduğunu bir kez daha ortaya koymaya çalışmıştır. Yurdundan uzaktayken bile umudunu yitirmeden sabırlı bir tutum sergilediğini vurgulamıştır. Halkın desteğiyle yeniden yurduna çağırılmasını (*bis genius*) kendine bahşedilmiş bir onur olarak değerlendirmiş ve bunun hazzını belirtmiş, halkın ne denli güçlü olduğunu ortaya koyarak halkı yüreklendirmiştir. Öte yandan halk için ölebileceğini söyleyerek, halkın karşısında kendisini iyice küçültmüş, halkı söylevde

ikinci kez çok yükseklere çıkarmıştır. İkinci bölümde bir önder olarak halkının yararına ölümü bile göze alabileceğini belirterek halkının kendisine güvenini iyice sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.

Üçüncü bölümde en yüksek makamında sorumluluklarını yerine getiren bir yönetici olarak görev yaptığını belirtmiş, ardından devletin içinde bulunduğu sıkıntılara değinmiş, ancak, sıkıntılarının derinliğine inmemiştir. Amacı sadece olanları hatırlatmaktır.

Dördüncü bölümde Cotta *consullük* görevinde olduğu (*adsum C.Cotta consul*) için yetkin biri olduğunu vurgulamakla kalmamış hemen ardından nasıl bir *consul* olduğunu söylemiştir. Kendini devlete (*voveo dedoque me pro re publica*) halkına (*pro vestra salute*) adanmış biri sunmuş¹³ ve kendi davranış biçimine bir örnek vermiştir. Yani paradigmatik bir yaklaşım sergilemekle kendini haklı göstermiştir. Roma'dan ayrılmak zorunda kaldığını, yurduna ve tanrılarına yeniden kavuşmasının sağlanmasında halkın doğrudan etkili olduğunu vurgulamak için 'siz' ifadesini kullanarak onları yine onurlandırmıştır. Halkın kendisine yaptığını büyük bir iyilik (*beneficium*) olarak kabul etmiş ve karşılığını vermekle kendisinin yükümlü olduğunu düşünmüştür¹⁴. Gerekirse halkın esenliği için kendisini bile feda edebileceğini dolaylı ifade etmiştir: *pro vostra salute finem vitae fecerim*.

Söylev bir bütün olarak incelendiğinde, Cotta kendisini ilk gençlik yıllarından beri umudunu yitirmeyen, sabırlı, yılmaz bir karaktere sahip olarak; *consullük* görevindeyken kadirşinas, sorumluluklarını yerine getiren, kendini devletine adanmış, alçak gönüllü bir yönetici olarak sunmuştur. Söylevde halkın gücünü ortaya koyarak halkın yetkin olduğunu vurgulamış, onları yüceltmış, yüreklendirmiştir. Cotta, sözleriyle çizmiş olduğu çerçeve ile Roma halkını etkilemiş, halk *consul* Cotta'ya güvenmiş ve var olan karışık durum karşısında sakin olmaya özen göstermiştir. Bu söylevinden sonra *consul* Cotta söylevindeki ifadelerde de hissedilen devlete olan

¹³ Cicero da sürgünden döndükten sonra halka ve senatoya verdiği söylevlerde aynı tavır içerisindeydi.

¹⁴ Cicero da sürgünden çağırılmasını kendine yapılan büyük bir iyilik olarak kabul etmiş, bunu hiç unutmayacağını ve karşılığını vermeye her an hazır olduğunu sürgünden sonra senatoya ve halka vermiş olduğu söylevlerde (*Post reditum in senatu* ve *Post reditum ad Quirites*) sık sık dile getirmiştir, örneğin şöyle ifade etmiştir: "Dolayısıyla ben sizin bana yaptığınız iyiliklerin anısına ebediyen sahip çıkacağım. Yalnız nefes aldığım sürece değil, yaşamım sona erdiğinde bile, sizin bana karşı yaptığınız iyiliklerin anısı sonsuza dek var olacak. Size minnet borcumu öderken, şunları söz veriyorum ve daima bu sözlerime sadık kalacağım: Devletle ilgili alacağım kararlarda titizlik göstereceğim, devletten tehlikeleri kovarken cesur davranacağım, dürüstçe verdiğim hükümlerde size sadık olacağım" Cicero, *Post reditum ad Quirites*, 24.

bağlılığından ötürü bizzat Bithynia eyaletinin yöneticiliğini ve oraya giden donanma komutanlığı görevini üstlenmiştir. Bithynia’da Calchedon şehrinde Mithridates güçlerine yenilmiş ancak, bu yenilgi sonradan Roma’nın yararına olmuştur. Çünkü Mithridates’in burayı kontrol altına aldığı düşüncesiyle donanmasını buradan çekmiş olması Lucullus’un Bithynia eyaletinde başarılı olmasını sağlamıştır.

Cotta’nın Roma Halkına Söylevi:

“Sayın yurttaşlar, gerek barış gerek savaş sırasında birçok tehlikelerle ve tersliklerle karşılaştım; bunların kimisine katlandım, kimisini de tanrıların yardımıyla ve kendi cesaretimle uzaklaştırdım. Tüm işlerde hep bir amacım oldu, karar verirken emek harcadım. İşlerin kötü ya da iyi gitmesi verdiğim kararları değiştirmiyor sadece olanaklarının değişmesine yol açıyordu. Beni zavallı duruma sokan olayların hepsi beni yazgıyla baş başa bırakmadı. Zaten zorlu olan yaşlılık da kaygımı artırıyor, yaşını başını almış olan zavallı benim onurlu bir ölümü beklememe dahi izin yok. Vatan haini biriysen ve ikinci kez burada yaşama başlamış biri¹⁵ olarak tanrılarımın ve evimin tanrılarının, vatanım olmasının üstelik en yüksek yetkiye sahip olmanın değerini şimdi bilmiyorsam, yaşadığım sürece bana hangi işkencenin yapılması ve ölümüm için hangi cezanın verilmesi uygundur? Benim kıyımım yeraltı dünyası için anlatılan işkencelerden daha beter.

İlk gençliğimden başlayarak sizin karşınıza önce sade bir yurttaş ardından kamu görevlerini üstlenmiş biri olarak çıktım. Kim benden sözümü, öğüdümü, paramı istediye aldı; Ben ne ustaca güzel konuşmamı ne de yeteneğimi kullanarak kötülük yaptım; özel dostluklar kurmaya çok düşkün biri olarak devlet uğruna üzerime çok büyük düşmanlıklar çektim. Yine de başkasının desteğine ihtiyaç duyan yenilmiş bir olduğumda, daha büyük kötülükler beklerken, yurttaşlarım, siz beni yeniden yurduma, tanrılarıma, evimin tanrılarıma kavuşturmakla bana çok büyük onur bahsettiniz. Bana yapılan iyiliklerin karşılığında teker teker her birinize, olmaz ya canımı bile versem – yapamam ya- yine de iyiliklerinizin karşılığını yeterince vermiş sayılmam. Yaşam ve ölüm doğanın hakkıdır; yaşam kendine onursuz dedirtmeden ününün ve başarılarının seni sürüklemesine izin vermeden yurttaşlarla birlikte iş görmek için armağan olarak verilir ve alınır.

Sayın yurttaşlar, barışta ve savaşta devlet bin bir güçlük içindeyken bizi *consul* yaptınız. Çünkü Hispania’daki komutanlar, askeri harcamalar için para¹⁶, asker, silah, buğday istiyorlar; onlar müttefiklerin çekilmesi,

¹⁵ Sürgünden öncesi ve sonrası (*bis genitus*)

¹⁶ Sallustius, *Historiae, Epistula Cn. Pompei ad Senatam*, 7-8

Sertorius'un dağlara kaçıışı nedeniyle, hem çarpışmada hem de gerekli şeyleri sağlamada güçlük çekiyorlar. Asia'da ve Cilicia'da VI. Mithridates'in¹⁷ çok büyük güçleriyle mücadele için ordular besleniyor; Macedonia düşmanlarla dolu, Italia'nın, eyaletlerin kıyılarındaki durum da buna yakın, bu arada zaten az olan ve savaşlar yüzünden değişen de harcamaların bir kesimini güçlkle karşılıyor. Taşıma işi yapan donanma eskisinden daha küçük. Bu olaylara bizim savsamamız ve ihanetimiz sebep olduysa öfkenizi sürdürün ve cezalandırın, yok eğer ortak kaderimiz bize gülmüyorsa neden size, bize, devlete yakışmayan şeylere girişiyorsunuz?

Yaşıma bakılırsa zaten ölüme yakın olan ben, ölümle sizin üzerinizden herhangi bir dert kalkıyorsa ölümüne engel olmam; Ecelimle ölmek, sizin esenliğiniz için yaşamıma son vermekten daha onurlu bir şey değildir. Ben *consul* Cotta olarak karşınızdayım, atalarımızın çoğu kez zorlu savaşlarda yaptıklarını yapıyorum¹⁸: İçtenlikle söz veriyorum ve kendimi devletin hizmetine sunuyorum, sonra devlet yönetimini kime emanet ettiğinize bakın. Talihin, denizin, başkalarının yönetiminde olan savaşın planının değiştirilmesi gerektiği durumda ya da utanç verici bir ölümden kaçınılması gerektiği durumda hiçbir iyi insan böyle bir onuru istemeyecek. Siz, benim kıyım, açgözlülük yüzünden çok zor durumda bırakıldığıma değil, çok büyük iyiliklere karşılık ruhumu armağan olarak vermiş olduğuma inanın yeter.

Sayın yurttaşlar kendiniz için, atalarımızın ünü için var olan zorluklara katlanın, devletin üzerine titreyin. Bu yüce yetkide çok fazla özen ve zahmeti vardır, sizin bunları hiç saymanız barışın refahını aramanız beyhude. Çünkü bütün eyaletler, krallıklar, denizler, karalar savaşlardan bitkin düşmüş sıkıntı içindeler. ” (Sallustius, *Historiae, oratio C. Cottae ad populum Romanum*)

¹⁷ Romalılar İ.Ö. 80 yılından itibaren VI. Mithridates'nin saldırılarına karşı koymak zorunda kalmışlardır. Cotta'nın *consul* olduğu dönemde VI. Mithridates'in güçleri ile hem Asia'da hem de Hispania'ya Sertorius'a destek olsun diye yollanılan güçleriyle mücadele etmiştir.

¹⁸ *At vero apud maiores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam se ipsos dis immortalibus capite velato verbis certis pro re publica devoverent.*(Atalarımızın gözünde dinin gücü o denli büyüktü ki, devlet uğruna imparatorlar bile başlarını örtüp ölümsüz tanrılara devlet için belli sözlerle yakarırlardı. Cicero, *Tanrıların Doğası*, II, 10)

KAYNAKÇA

- Atlan 2014: Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cicero 2009: M.T.Cicero, "Post Reditum in Senatu ve Post Reditum ad Quirites", Latince'den çevirenler: Ü. Fafö Telatar, Serap Gür, Cemil Koyuncu, Turgay Erdoğan, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cicero 2006: M.T.Cicero, *Tanrıların Doğası*, Çev. G: Özaktürk; F. Telatar, Dost Yayınları, Ankara.
- Pagan 2009: Victoria.E. Pagan, A Sallust Reader: *Selections from Bellum Catilinae and Bellum Iugurthinum, and Historiae*, Bolchazy-Carducci Publisher.
- Rosenblitt 2011: Rosenblitt, J. Alison "The "Devotio" of Sallust's Cotta", *American Journal of Philology*, 132.
- Telatar 2008: Ü. Fafö Telatar, "Sertorius ile Mücadelede Pompeius'un Senatoya Mektubu", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1.